

1952 թ. ԵԿԻՊՏԱԿԱՆ ՀՆԱՊՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԳՂՏԻՆԵՐԸ

Մերծավոր Արևելքը հնուց ի վեր եղել է ժողովուրդների ու ազգությունների, քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, փիլիսոփայությունների ու կրոնների խառնարան: Թերևս պատահական չէ, որ այստեղ են ծնունդ առել համաշխարհային երեք խոշորագույն կրոնները: Տարածաշրջանի վերջին հազար հինգ հարյուր տարիների պատմությունը սերտորեն շաղկապված է դրանց կրողների բազմաբնույթ ու բազմակողմանի հարաբերություններով: Առավելապես քրիստոնյա բնակչություն ունեցող երկրները, VII դարում իսլամի պատմության թատերաբեմ իջնելուց հետո, Արաբական թերակղզուց տարածվող նվաճողական բանակների հարվածների ներքո ընկրկեցին, իսկ դրանց բնակչությունը ճնշումների ու հալածանքների հետևանքով զանգվածաբար ընդունեց նոր կրոնը: Տարածաշրջանի կրոնական պատկերը ամբողջովին փոխվեց: Միայն այսուայնկողմ ցրված որոշ հատվածներ պահպանեցին քրիստոնեությունը և հավատարիմ մնացին նրան մինչև արդի ժամանակները:

XX դարում Մերծավոր Արևելքում քրիստոնյա ամենախոշոր համայնքը Եգիպտոսի դպտիական համայնքն էր: 1960 թվականին, 1952 թ. եգիպտական հեղափոխությունից հետո անցկացված առաջին պաշտոնական մարդահամարի համաձայն, նրանք կազմում էին Եգիպտոսի 26 մլն. բնակչության շուրջ 7 տոկոսը, կամ 1.823.448 մարդ¹: Պետք է նշել, որ դպտիների թվաքանակը պատմագրության մեջ միշտ էլ վեճերի առարկա է հանդիսացել: Որոշ ուսումնասիրողներ գտնում են, որ պաշտոնական վիճակագրությունը ճիշտ չի արտացոլում նրանց իրական թվաքանակը և հենվելով ոչ պաշտոնական տվյալների վրա դպտիներին հաշվում են չորս միլիոն մարդ: Իրենք դպտիները անդում են, որ կառավարությունը միտումնավոր նվազեցնում է նրանց իրական թվաքանակը՝ արդարացնելու համար նրանց նկատմամբ վարվող խտրական վերաբերմունքը՝ սակավ ներկայացված լինելը Եգիպտոսի քաղաքական կյանքում, կառավարությունում ու խորհրդարանում, ինչպես նաև սոցիալական ապահովության, կրթական, մշակութային պետական ծրագրերում:

Չի կարելի միանշանակ պնդել, որ դպտիների բողոքներն անհիմն էին: Հավանական է, որ դրանք հենված են եղել որոշակի փաստերի վրա և նրանք, իրոք, ավելի թվաշատ էին քան ներկայացված էր պաշտոնական վիճակագրությունում: Համեմայնդեպս, նմանօրինակ բողոքները նոր չեն ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի համար: Դպտիները դրանք արտահայտել են նաև մինչև 1952 թվականը: Մասնավորապես դարի սկզբին նրանք նույն մեղադրանքն էին ուղղում Եգիպտոսի բրիտանացի կառավարիչներին²:

¹ Betts Robert Brenton, *Christians in the Arab East: A Political Study*, Athens, 1975, p. 59.

² Wakin Edward, *A Lonely Minority: The Modern Story of Egypt's Copts*, New York, 1963, p. 25.

³ Դավար է դատել իշխանությունների կողմնակալության մասին, սակայն կառավարությունից անկախ մի շարք պատճառներ, այնուամենայնիվ խոչընդոտում էին մարդահամարի ճշմարտությանը: Դրանցից էին բնակչության հետամնացությունն ու պաշտոնյաների անփութությունը, դպտիների կողմից, ամժնական ապահովության համար, հաճախ իրենց կրոնը թաքցնելու ծգտումը և զինծառայությունից խուսափելու համար

Բայցևայնպես, բրիտանացիները դպտիների թվաքանակը մարդահամարում նվազեցնելու պատճառ չունեին: Ավելի, նրանք շահագրգռված էին երկրի քրիստոնեական համայնքը հնարավորինս թվաշատ ներկայացնելու մեջ, քանի որ իրենց ռազմական ներկայությունը Եգիպտոսում բացատրում էին նաև փոքրամասնությունների անվտանգությունը ապահովելու անհրաժեշտությամբ¹: Ըստ բրիտանացիների հսկողության ներքո 1927 թվականին անցկացված մարդահամարի տվյալների, դպտիները ներկայացնում էին Եգիպտոսի 11.770 հազար բնակչության 7.8 տոկոսը կամ 912 հազար մարդ: Այսպիսով, նրանց տոկոսային հարաբերությունը բնակչության մեծամասնության հետ 1927-1960 թթ. ընթացքում մնացել էր գրեթե անփոփոխ, արձանագրվել էր միայն փոքր աճ: Սա ամիս էր տալիս վեճերի, որոնց ընթացքում մի կողմը կարծիք էր հայտնում, որ աճը անբնականորեն քիչ է և հենվելով դրա վրա կասկածում էր 1960 թ. մարդահամարի ճշգրտությանը: Մինչ մյուս կողմը այն հավանական էր համարում հաշվի առնելով Եգիպտոսի մուսուլման բնակչության շրջանում ծնելիության բարձր ցուցանիշները, ինչպես նաև դպտիների գաղթի և ծուլմամ միտումները:

Վերջիններս վերաբերյալ ևս տրվում են տարբեր ցուցանիշներ: Մասնավորապես դպտիների կրոնափոխության թվաքանակը ներկայացվում է տարեկան շուրջ հինգ հազար մարդ²: Սա բավական բարձր ցուցանիշ է և խոսում է ծուլման արագ տեմպերի մասին: Կրոնափոխության պատճառներն իրենց արմատներն ունենին եգիպտական հասարակության կառուցվածքի մեջ: Դրանցից էին Եգիպտոսում քրիստոնյաների աշխատանքի ընդունվելու ու առաջխաղացման համար գոյություն ունեցող արհեստական դժվարությունները, ամուսինների բաժանվելը՝ ինչը դպտիական եկեղեցական կանոնադրությամբ շատ ավելի բարդ էր, քան իսլամական օրենսդրությամբ՝ *շարիաթով*, և անձնական ապահովությունը, մանավանդ երկրի ներքին շրջաններում, ուր համեմատաբար ավելի թույլ էր կառավարության վերահսկողությունը և դպտիները կարող էին դառնալ անպատիժ հարձակումների թիրախ:

Իհարկե, ծուլման ամուլով որոշիչ էր եգիպտական հասարակության մեջ դպտիների ինտեգրման բարձր ցուցանիշը: Պետք է նշել, որ նրանք պատկանում էին նույն մարդաբանական տիպին, ինչ Եգիպտոսի բնակչության 90 տոկոսը, դպտիների խոսակցական և գրավոր լեզուն արաբերենն էր, և վերջապես եթե մի կողմ դնենք կրոնական տարբերությունները նրանք նույն ապրելակերպն ու կենցաղն էին վարում, ինչ մուսուլման բնակչությունը³: Այնուամենայնիվ, դպտիներն ունեին կրոնական շատ բարձր գիտակցություն, ամուր կապված էին եկեղեցու հետ, համախմբված էին նրա շուրջ և դրանով ամանձնանում էին հասարակու-

քրիստոնյաների կողմից իրենց զավակներից ոչ բոլորին ներկայացնելը (Stu Carter Barbara, The Copts in Egyptian Politics, London, 1986, p. 5):

¹ 1922 թվականին Անգլիան Եգիպտոսը, որը մինչ այդ իր պրոտեկտորատն էր, միակողմանիորեն հայտարարեց անկախ, սակայն մի շարք վերապահումներ արեց, որոնցից էր երկրի փոքրամասնությունների անվտանգությունը պատասխանատվության ստանձնումը: Եգիպտոսը 1922 թվականից հետո էլ շարունակում էր կախված մնալ Անգլիայից, մինչև 1936 թ., երբ այն անկախություն ստացավ (տես *Mansfield Peter, Nasser's Egypt, Baltimore, Maryland, 1965, p. 27):*

² *Chifani E. J., The Coptic Community in Egypt: Spatial and Social Change, Durham, 1986, p. 28.*

³ *Wakin Edward, p. 49.*

⁴ *Carter Barbara, p. 272.*

⁵ *Nisai Mordechai, Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self Expression, London, 1985, p. 116.*

յան մեծամասնությունից: Իսլամական ավանդությունն էլ երկրում ոչ մուսուլմաններին դասում էր առանձին խմբի, նրանց տալով *զիմմի* հովանավորյալի կարգավիճակ:

Որպես փոքրամասնություն, ղպտիները դարերի ընթացքում ունեցել են և՛ հալածանքների ու հետապնդումների, և՛ կրոնական հանդուրժողականության ու բարգավաճման պատմություն: XIX դ. առաջին կեսում Եգիպտոսում իշխանության եկավ Մուհամմեդ Ալին: Նա սկսեց ղպտիներին լայնորեն օգտագործել երկրի կառավարման մեջ ու վարչական մարմիններում: Այս քաղաքականությունը շարունակվեց նաև նրա հետնորդների օրոք: 1855 թ. ղպտիների վրայից հանվեց փոքրամասնություններից ավանդաբար զանձվող *ջիզյա* հարկը, 1866 թվականից նրանք իրենց ներկայացուցիչներն ունեցան խորհրդարանում, ղպտիներին թույլատրվեց զենք կրել և ծառայել բանակում¹: Փաստորեն, փորձ էր արվում փոխել ղպտիների հասարակական կարգավիճակը, նրանց ներկայացնելով որպես դրա լիիրավ անդամ և ոչ թե *զիմմի*: Այս բարենորոգումներից հետո, ղպտիները հնարավորություն ստացան մուտք գործել իրենց համար նոր քաղաքական ասպարեզ, ուր նրանք բավական ակտիվ էին հետագա շուրջ հարյուր տարիների ընթացքում: Թե՛ պալատում, թե՛ կառավարությունում ղպտիները վարում էին բարձր պետական պաշտոններ, ներկայացված էին խորհրդարանում և կուսակցություններում: Ղպտի քաղաքական գործիչները աշխատում էին չչեշտել իրենց համայնքային կամ կրոնական պատկանելությունը, քանի որ, այնուամենայնիվ, որոշակիորեն բնակչության մեծամասնության մոտ վերապահում կար քաղաքական գործընթացներում քրիստոնյաներին ընդգրկելու վերաբերյալ և նրանք միշտ չէ, որ իրենց թույլ էին տալիս հետամուտ լինել համայնքի շահերի պաշտպանությանը: Համեմայնդեպս, Եգիպտոսի քաղաքական կյանքում համայնքի ներկայացուցիչների մասնակցությունը ղպտիներին թույլ էր տալիս հավատալ, որ անհրաժեշտության դեպքում նրանք առավել իրավացիորեն կներկայացնեն իրենց հուզող խնդիրները և կմիջամտեն դրանց, համայնքի համար ցանկալի, լուծմանը:

Այս իրավիճակը կտրուկ փոխվեց 1952 թ. հեղափոխությունից հետո, երբ իշխանության եկավ մինչ այդ հասարակության լայն շրջանակներին անհայտ «Ազատ սպաներ» կազմակերպությունը: Նրա անդամներից հայտնի էր միայն զենեքավ Աուհամմադ Նագիբի անունը, որն էլ գլխավորեց պետությունն ու կառավարությունը: Ինչպես պարզվեց հետագայում, նա երկրորդական դիրքեր էր զրավում հեղափոխության կազմակերպիչների մեջ, իսկ գաղտնի կազմակերպության իրական ղեկավարը փոխզնդապետ Գամալ Աբդել Նասերն էր, որը 1954 թ. նոյեմբերին իր ձեռքում կենտրոնացրեց իշխանությունը և դարձավ հանրապետության նախագահ:

Իր առաջին որոշումներից մեկով նոր իշխանությունները 1953 թ. հունվարի 16-ին արգելեցին Եգիպտոսի բոլոր քաղաքական կուսակցությունները: Արանով ղպտիները փաստորեն դուրս մղվեցին երկրի ընտրական մարմիններից, քանի որ նրանք Եգիպտոսի գրեթե ոչ մի ընտրատարածքում մեծամասնություն չէին կազմում² և ընտրվում էին հիմնականում կուսակցական ցուցակներով: Պետք է նշել, որ 1919 թ. բրիտանական գաղութարարների դեմ բարձրացված ապստամբությունից հետո, որտեղ ղպտիները գործում մասնակցություն ունեցան, նրանք միշտ բավական լավ էին ներկայացված լինում խորհրդարանում՝ հիմնականում

¹ Ibrahim Saad Eddin, *The Copts of Egypt*, London, 1995, p. 11.

² Betts Robert Brenton, p. 61.

մեծ ժողովրդականություն վայելող Վաֆդ կուսակցության ցուցակներով: Ա.սպեյ, օրինակ, 1924-1950 թթ. ընթացքում տեղի ունեցած տաս ընտրությունների¹ վեցում, նրանք կազմել են խորհրդարանի 7.5-ից 10.2 տոկոսը, ինչը գերազանցում էր նրանց համապատասխան պաշտոնական տոկոսային հարաբերությունը Եգիպտոսի հասարակության մեջ:

1957 թ. ընտրություններում միայն մեկ ղպտի ընտրվեց²: Այս փաստը լրջորեն անհանգստացրեց նաև կառավարությանը, որը միջոցներ ձեռք առավ ղպտիների հնարավորինս պատշաճ ներկայությունը խորհրդարանում ապահովելու համար: Ընտրական օրենքի մեջ փոփոխություն կատարվեց, ըստ որի նախագահը իրավունք էր ստանում 10 պատգամավորներ նշանակել խորհրդարանում: Ավանդաբար այս տեղերի մեծ մասը տրվում էր ղպտիներին: 1964-1968 և 1969-1971 թթ. ընտրություններում նշանակովի տեղերի շնորհիվ ղպտիները խորհրդարանում ունեցան 9 պատգամավոր,³ կամ խորհրդարանի տեղերի մոտ 3 տոկոսը: Սա շատ ավելի քիչ էր, քան նրանց մասնակցությունը նախկին խորհրդարաններում, և ղպտիները շարունակում էին կասկածել, որ իշխանությունները փորձում են իրենց դուրս մղել երկրի քաղաքական կյանքից: Այս մտայնությունը ամրապնդվեց, երբ 1952 թվականից սկսվեց կառավարությունում համայնքից միայն մեկ նախարար նշականակելու գործառությունը, այն դեպքում, երբ 1924-1952 թթ. ղպտիներն ընդհանրապես զբաղեցնում էին երկու նախարարական տեղ⁴: 1952-1961 թթ. նախարարների թիվը կառավարությունում 13-ից հասցվեց 37-ի, բայց ղպտիների ներգրավումը դրանում մնաց անփոփոխ⁵:

1953 թ. կուսակցությունների գործունեությունը արգելող օրենքը մեկ այլ առումով ևս անմիջականորեն առնչվում էր ղպտիներին՝ այն չէր տարածվում «Մուսուլման եղբայրներ» (Իխվան ալ-մուսլիմուն) կազմակերպության վրա, ինչը ընդգծում էր «Ազատ սպաների» հատուկ վերաբերմունքը այդ կազմակերպության նկատմամբ և նրանց գործունեության լայն դաշտ էր տրամադրում: Եգիպտոսի ոչ մուսուլմանական փոքրամասնությունները խիստ անհանգստացած էին «Մուսուլման եղբայրների» ազդեցության նմանօրինակ աճով, քանի որ նրա անվան հետ էր կապված 1940-1950-ական թթ. նրանց դեմ սանձազերծված հստակումների ալիքը: Իխվանը խիստ ծայրահեղական իսլամական կազմակերպություն էր, հավատում էր, որ մուսուլմանները բացառիկ առաքելություն ունեն կատարելու, որ նրանք են աշխարհի իրական տերերը, և իր վերջնական նպատակն էր համարում միջնադարյան իսլամի վերականգնումը, իսկ դրան հասնելու համար ընդունելի էր համարում պայքարի բոլոր ձևերը, այդ թվում՝ զինված⁶: «Մուսուլման եղբայրները» պայքարում էին մաքուր իսլամի վերականգնման և պահպանման համար և իրենց հիմնական խնդիրներից մեկն էին համարում այն օտարերկրյա կործանարար ազդեցությունից զերծ պահելը⁷: Նրանց ցույցերը հաճախ

Կաֆիկո Սուլեյման

¹ Ibid., Saad Eddin, p. 16.

² Կաֆիկո Սուլեյման, էջ 207:

³ Սուլեյման, էջ 205:

⁴ Ibid.

⁵ Сейранян Б.Г., Египет в борьбе за независимость 1945-1952, Москва, 1970, стр. 55.

⁶ Սուլեյման, էջ 51:

ուղեկցվում էին «Եգիպտոսում վերջ կդրվի քրիստոնյաներին», «Մեկ կրոն Եգիպտոսում իսլամ» կարգախոսներով¹:

«Մուսուլման եղբայրների» ուսմունքը լայն տարածում գտավ Եգիպտոսի ժողովրդի շրջանում, 1946 թ. այն երկրում ուներ 2.000 մասնաճյուղ 200.000-ից մինչև 500.000 անդամով²: Փոքր չէր նաև նրանց ազդեցությունը «Ազատ սպաների» շրջանում, նրանցից ոմանք նախահեղափոխական շրջանում նույնիսկ անդամակցել էին կազմակերպությանը³: Կառավարությունը չէր կարող հաշվի չնստել այսպիսի մեծ ուժ ներկայացնող կազմակերպության հետ: 1952 թ. հեղափոխությունից հետո, նրանց տրվեցին վակֆների (կրոնական հաստատությունների ունեցվածք) և կրթության նախարարական տեղերը: Սրանք անմիջականորեն զբաղվում էին դպրոցների համայնքային գործերով՝ առաջացնելով վրդովմունք և բողոք նրա ներկայացուցիչների շրջանում⁴:

Փաստորեն, «Մուսուլման եղբայրները» պետություն էին պետության մեջ: Նրանք խառնվում էին երկրի կառավարման գործերին և փորձում էին հեղաշրջման միջոցով Եգիպտոսում իսլամական կարգեր հաստատել: Իշխանությունները չէին կարող երկար հանդուրժել այս իրավիճակը և 1954 թ. հոկտեմբերի 26-ին Ալեքսանդրիա քաղաքում Գամալ Աբդել Նասերի ղեմ կազմակերպված ծախողված մահափորձից հետո լայնածավալ պայքար սկսվեց նրանց դեմ: Կազմակերպությունը օրեցօր ցուրտ հայտարարվեց, նրա անդամներից շատերը ձերբակալվեցին, ղեկավարներից վեցը մահապատժի ենթարկվեցին, հայտնաբերվեցին և ազդրավվեցին զենքի մեծ պաշարներ⁵: Եգիպտոսի փոքրամասնությունները ողջունեցին կառավարության կտրուկ միջոցառումները, այնուամենայնիվ, իսլամական տրամադրությունների աճը եգիպտական հասարակության մեջ շարունակում էր մնալ նրանց հուզող խնդիրներից մեկը:

«Մուսուլման եղբայրներին» ճնշելուց հետո, կառավարությունը մի շարք միջոցառումներով հանդես եկավ, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի ամրապնդում էին իսլամի դիրքերը երկրում: Իշխանությունների գործողությունները թերևս նպատակ ունեին հակակշռել իխվանների հեղինակությունը Եգիպտոսում, ժողովրդի ցանկություններին ընդառաջ գնալ և իրենց հեղինակությունը բարձրացնել նրանց մոտ, ինչպես նաև կառավարության անմիջական հսկողության տակ վերցնել երկրում ընթացող պրոցեսները՝ իրենց ազդեցությունը ծավալելով ամենատարբեր ոլորտներում: Վերոնշյալը վերաբերվում է հատկապես կրթական և դատական համակարգերում իրականացված բարեփոխումներին:

Մասնավորապես, ուսումնական հաստատություններում ավելի շատ և ընդգծված ուշադրություն էր դարձվում իսլամի, ինչպես նաև Եգիպտոսի պատմության ու աշխարհագրության ուսուցմանը⁶: Հատուկ վերաբերմունքի էր արժանանում և կառավարության հովանավորությունը վայելում զուտ մուսուլմանական ալ-Ազհարի համալսարանը: Նրան տրվում էին հավելյալ Ֆինանսական միջոցներ, բացվում էին նոր Ֆակուլտետներ, պետական շնորհներ էին տրվում համալսարանի դասախոսական կազմի վերապատրաստման համար: Կառավարության

¹ Carter Barbara, p. 277.

² Сейранян Б.Г., стр. 79.

³ Беляев И.П., Премаков Е.М., Египет: время президента Насера, Москва, 1975, стр. 33.

⁴ Wakin Edward, p. 63.

⁵ Mansfield Peter, p. 52.

⁶ Chitham E.J., p. 83.

որոշմամբ ալ-Ազհարի ռեկտորը նշանակվում էր անձամբ հանրապետության նախագահի կողմից¹: Ստեղծված իրավիճակում, դպրոցները պահանջում էին, որ պետությունը առավել մեծ ուշադրություն դարձնի նաև քրիստոնեության դասավանդմանն ու ուսուցիչների վերապատրաստմանը, բողոքում էին խտրական վերաբերմունքի դեմ՝ վկայակոչելով Սահմանադրության առաջ բոլոր քաղաքացիների հավասարությունն ու պաշտամունքի ազատությունը²:

Կառավարությունը բարեփոխեց նաև երկրի դատական համակարգը, ուր մինչև հեղափոխությունը Եգիպտոսի իշխանությունները քավարար ազդեցություն չունեին: Երկրի դատական գործառնությունը ժամանգություն էր մնացել Օսմանյան կայսրության ժամանակներից: Ըստ դրա, քաղաքացիական կացությանը վերաբերվող բոլոր դատական գործերը՝ ամուսնություն, բաժանում, ժամանգության, խնամակալության՝ իրավունք և այլն, ջնջվում էին համապատասխան համայնքների դատարաններում, այսինքն՝ մուսուլմանների հայցերը ուղղվում էին *շարիաթի* դատարան, հրեաներինը և քրիստոնյաներինը՝ իրենց կրոնական հաստատությունների դատարաններ³: Այսպիսով երկրում գործում էին 14 համայնքային դատարաններ, որոնցից մեկում ընդունված որոշումը մյուսի համար օրենքի ուժ չուներ⁴: Նախահեղափոխական շրջանում կատարված բոլոր փորձերը իրավիճակը կարգավորելու ուղղությամբ ձախողվել էին:

1955 թ. կառավարության ընդունած No 462 օրենքը վերացրեց բոլոր կրոնական դատարանները և ստեղծեց պետական դատարաններ: Բայցևայնպես, չմշակվեց միացյալ աշխարհիկ օրենսդրություն, որը կվերաբերվեր երկրի բոլոր քաղաքացիներին. հայցերը շարունակվում էին ջնջվել ըստ դիմողի կրոնական պատկանելության՝ իր համայնքի օրենքների համապատասխան⁵: Թվում է, թե փոխվեց միայն ձևը, իսկ գործառնությունը մնաց նույնը, սակայն No 462 օրենքը կատարեց հետևյալ շատ կարևոր փոփոխությունները: Դրա վեցերորդ կետով, եթե դիմողները պատկանում էին տարբեր կրոնների, ապա հարցը ջնջվում էր շարիաթի օրենքների համաձայն, իսկ իններորդ կետը նախկին շարիաթի դատարանների բոլոր դատավորներին շնորհում էր նոր պետական դատարանների դատավորների կոչում⁶: Սինչդեռ ոչ մուսուլմանական համայնքների դատավորների համար դրանցում տեղ չգտնվեց⁷: Այս ամենը միայն ընդգծում և բարձրացնում էր շարիաթի ու իսլամի խաղացած դերը երկրում:

Չետհեղափոխական շրջանում Եգիպտոսի իշխանությունների անդրադիվ գործողություններն ուղղված էին առաջին հերթին երկրի առաջ կանգնած հրատապ խնդիրների լուծմանը, շատ կարևոր էր համարվում իշխանության կենտրոնացումը: Ինչպես տեսանք, կառավարությունը քաղաքական դաշտից վերացրեց բոլոր այն ուժերին, որոնք կարող էին Եգիպտոսը կառավարելու իրենց իրավունքը շահարկել: Լրանք իրենց ազդեցությունը տարածեցին մինչ այդ իրենց

¹ Philipp Thomas, *Copts and Other Minorities in the Development of the Egyptian Nation-State. Egypt from Monarchy to Republic: A Reassessment of Revolution and Change*. Edited by Shimon Shamir. Boulder, San Francisco and Oxford, 1995, p. 140.

² Ibrahim Saad Eddin, p. 16.

³ Philipp Thomas, *The Syrians in Egypt: 1725-1975, Stuttgart*, 1985, p. 147.

⁴ Carter Barbara, p. 231.

⁵ Philipp Thomas, *The Syrians ...*, p. 148.

⁶ *ibid.*

⁷ Wakin Edward, p. 101.

իրավասությունից մասամբ դուրս մնացող այնպիսի կարևորագույն ոլորտներում, ինչպիսիք են կրթությունն ու դատական համակարգը:

Անմիջապես 1952 թ. հեղափոխությունից հետո ընկած ժամանակաշրջանում իշխանությունների համար հրամայական խնդիր էր նաև եզիպտոսի հարուստ հողատերերի ու բուրժուազիայի իշխանության սահմանափակումը: Հարցը կայանում է նրանում, որ երկրի տնտեսության հիմքը կազմող ոլորտները մենաշնորհված էին մի ոչ մեծ խումբ անձանց ու ընկերությունների կողմից, որոնք թելադրում էին եզիպտոսի տնտեսական քաղաքականությունը և հաճախ, հակառակ իշխանությունների մշակած պետական ծրագրի, գործում էին ինքնուրույնաբար: Այս խմբի մեջ հատուկ տեղ էին գրավում օտարերկրյա ներդրողներն ու եզիպտոսում բնակվող, բայց օտարահպատակ փոքրամասնությունները, որոնք XIX դ. կեսերից սկսած շատ ակտիվ էին եզիպտական շուկայում, իրենց վերահսկողության տակ էին վերցրել տնտեսության բազմաթիվ ճյուղեր: Նախահեղափոխական շրջանում օտարերկրացիներին էր պատկանում երկրի արդյունաբերական ձեռնարկությունների պեսից ավելին¹:

Երկրի տնտեսական վերահսկողությանն ուղղված իշխանությունների որոշումներն ու-չորոժողությունները սկզբնական շրջանում հախուռն և անկազմակերպ էին: Առաջին խոշոր ձեռնարկումներից էր 1952 թ. սեպտեմբերի 9-ի ագրարային ռեֆորմը, որով խոշոր հողատիրությունը սահմանափակվում էր 200 ֆեդդանով (հավասար է 1.083 ակրի) հողերը պետք է բաժանվեին անհող գյուղացիներին: Սա համարվում էր մեղմ միջոցառում, քանի որ տարածվում էր երկրի ոռոգվող հողատարածքների միայն 10 տոկոսի վրա և էականորեն չսասանեց հարուստ հողատերերի դիրքերը: 1961 թ. ընդունվեց նոր օրենք, որով արդեն հողատարածքների թույլատրելի առավելագույն չափը իջեցվեց 100 ֆեդդանի: Ռեֆորմը հավասարապես ազդեց երկրի թե՛ մուսուլման, թե՛ քրիստոնյա բնակչության վրա: Մեծ կորուստներ ունեցան վերին եզիպտոսի դպտի խոշոր հողատերերը: Համայնքը բողոքում էր, որ կալվածատերերից ազգայնացված հողերը արդարացիորեն չեն բաժանվում մուսուլման և դպտի գյուղացիների միջև²:

Ագրարային ռեֆորմի շրջանակներում դպտիական համայնքի հիմքերին մեծ հարված հասցվեց հատկապես, դարերով գոյություն ունեցող և համայնքի բարեկեցության խորհրդանիշը համարվող, եկեղեցապատկան հողատարածքների մեծագույն մասի ազգայնացմամբ: 1960 թ. No264 օրենքը դպտիական բոլոր հողերը հաստատությունների հողային սեփականությունը սահմանում էր 200 ակր ոռոգվող և 200 ակր անմշակ հողերի չափով³: Մինչդեռ 1926 թ. տվյալներով եզիպտոսում գործող յոթ դպտիական վանական համալիրները միասին ունեին 5-ից 9 հազար ակր հողատարածք, որոնք եկեղեցուն բերում էին խոշոր եկամուտներ⁴: Դրանք ուղղվում էին ոչ միայն վանքերի, այլև համայնքային մի շարք հաստատությունների՝ դպրոցների, բարեգործական կազմակերպությունների ֆինանսավորմանը: Այժմ այս համակարգը փաստորեն քայքայվում էր:

Բուրժուազիայի, հատկապես օտարերկրյա, ազդեցության սահմանափակմանն ուղղված որոշ քայլեր եզիպտոսի կառավարությունը ձեռնարկել էր

¹ *Сейранян Б.Г., стр. 24.*

² *Manufield Peter, p. 46.*

³ *Wakin Edward, p. 48.*

⁴ *Crater Barbara, p. 42.*

⁵ *Ibid.*

դեռևս 1930-1940-ականներին: 1956 թ. օրենք ընդունվեց, համաձայն որի պետությանը թույլատրվում էր, երկրի բարօրությունը ապահովելու համար, անհրաժեշտության դեպքում, ոչ պետական ձեռնարկություններն ազգայնացնել: Ազգայնացման առաջին փուլը տեղի ունեցավ 1956 թ. Սուեզի պատերազմից հետո, երբ ի պատասխան Եգիպտոսի նկատմամբ Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Իսրայելի իրականացրած ագրեսիայի, իշխանությունները ազգայնացրեցին Անգլիայի և Ֆրանսիայի քաղաքացիներին պատկանող ունեցվածքը:

Ազգայնացման քաղաքականությունը շարունակվեց և նոր թափ ստացավ 1960-ական թթ. սկզբին, այս անգամ արդեն ընդգրկելով նաև բուն եգիպտական կապիտալը: 1961-1963 թթ. ընթացքում ազգայնացվեցին շուրջ 1.300 ձեռնարկություններ, որոնք պատկանում էին երկրի խոշոր ու միջին բուրժուազիային¹: Նրանց ներկայացուցիչների հակազդեցությունից խուսափելու համար Եգիպտոսի իշխանությունները 1961 թ. հոկտեմբերին և 1962 թ. փետրվարին բռնգրավեցին երկրի 600 մեծահարուստների, այդ թվում շատ դպրոցների, ունեցվածքը, 40 դպրոցի մեծահարուստներ ձերբակալվեցին, շատերը երկրից վտարվեցին²:

Չնայած չկան արժանահավատ տվյալներ այս ընթացքում դպրոցների կրած նյութական կորուստների մասին, կարելի է ենթադրել, որ դրանք բավական խոշոր են եղել հիմնականում գյուղատնտեսության ոլորտում: Արդյունաբերության մեջ դպրոցներն առանձնապես մեծ շահաբաժիններ չեն ունեցել, այլ գերադասել են ներդրել անշարժ գույքի մեջ³:

Եգիպտական հասարակության այլ անդամների հետ միասին ռեֆորմներից տուժել են նաև օտարերկրյա ձեռնարկություններում աշխատող դպրոցները՝ դրանց պետականացման հետևանքով կորցնելով իրենց պաշտոնները:

Խոսելով ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի մասին, թերևս ճիշտ չի լինի պնդել, որ կառավարությունը վարում էր հակադպրոցական կամ հակաքրիստոնեական ծրագրված քաղաքականություն: Երկրում կատարվող ռեֆորմները հավասարապես ազդում էին հասարակության բոլոր հոսանքների վրա: Ավելին, հետհեղափոխական առաջին շրջանում, երբ բանակցություններ էին ընթանում արևմտյան երկրներից վարկեր ստանալու համար, կառավարությունը վարում էր քրիստոնյաների և օտարերկրացիների շահերը պաշտպանող քաղաքականություն⁴, ամեն կերպ ցանկանալով իր վրայից զցել ռազմական ռեժիմի ու բռնատիրության պիտակը: Իհարկե, այս աջակցությունը չէր կրում ընդգծված բնույթ, թերևս հաշվի առնելով երկրում իսլամի գործոնը և ժողովրդի տրամադրությունները: Բայցևայնպես, ընդունվեցին մի շարք օրենքներ, որոնք խրախուսում էին հասարակության հենց այս հատվածի առավել մեծ ներգրավվածությունը տնտեսության մեջ:

Եգիպտոսի կառավարությունը նաև դպրոցների սոցիալական պահանջների բավարարմանն ուղղված որոշ քայլեր ձեռնարկեց: Արդեն խոսվել է խորհրդարանում և կառավարությունում նրանց ներկայության ապահովմանն ուղղված

¹ *Беляев И.П., Примаков Е.М., стр. 143-144.*

² *Mansfield Peter, p. 138.*

³ *Philipp Thomas, Copts and Other Minorities, p. 141.*

⁴ *Tigor Robert, Foreign Capital, Foreign Communities, and the Egyptian Revolution of 1952. Egypt from Monarchy to Republic: A Reassessment of Revolution and Change. Edited by Shannon Shanuir. Boulder, San Francisco and Oxford, 1995, p. 106.*

միջոցառումների մասին: 1952 թ. հետո որոշակի քայլեր ձեռնարկվեցին ղպտիներ-
րի կրթական վիճակի բարելավման ուղղությամբ ղպտիներին թույլատրվեց
դպրոցական ծրագրի շրջանակներում շաբաթական երկու ժամ քրիստոնեություն
դասավանդել¹: 1954 թ. բացվեց ղպտիական ուսումնաիրությունների ինստիտու-
տը, այստեղ իրենց կրթությունն էին շարունակում ղպրոցավարտ ղպտի երիտա-
սարդները: 1956 թվականից 40.000 տպաքանակով սկսեց հրատարակվել հա-
մայնքի միակ օրաթերթը «Վաթանը»: 1964 թ. ղպտիները Կահիրեում նոր մեծ վա-
նական համալիր կառուցելու թույլատրություն ստացան:

Այս քայլերը միտված էին ղպտիների պահանջների մասնակի բավարար-
մանը և նպատակ էին հետապնդում խրախուսելու համակեցությունը եզիպտա-
կան հասարակության մեջ: Եզիպտոսի նախագահ Գամալ Աբդել Նասերը հայտա-
րարում էր, որ եզիպտոսում ազգային խտրականություն չկա և քրիստոնյաներն
ու մուսուլմաններն այստեղ ունեն հավասար իրավունքներ²:

Այնուամենայնիվ, 1950-1960-ական թթ. եզիպտոսում տեղի ունեցած խո-
շոր փոփոխությունները սասանեցին երկրի ղպտիական համայնքի հիմքերը: Դա
բնական է, քանի որ երկիրը, փաստորեն, իր զարգացման ուղղության արմատա-
կան շրջադարձ կատարեց: Գալով իշխանության, «Ազատ սպաները» չունեին
գործողությունների հստակ ծրագիր, նրանք չէին պատկերացնում, թե ինչ ճանա-
պարհով պետք է ընթանա երկիրը: Կատարելով հեղափոխության առաջ դրված
առաջնային պահանջները՝ վերացնել միապետությունը, դուրս մղել երկրից անգ-
լիական զորքերը, տապալել կոռումպացված ոչ կոմպետենտ կառավարությունը,
նրանք կանգնեցին երկրի ապագա զարգացման բարդ խնդրի լուծման առաջ:
Տարիների ընթացքում իրենց սեփական սխալների ու փորձի հիման վրա քայլ առ
քայլ ձևավորվեց երկրի քաղաքականությունը: Այս ժամանակահատվածը բնու-
թագրվում է խոշոր ցնցումներով: Վերացվեց զրեթե այն ամենը, ինչ երկիրը կա-
պում էր նախահեղափոխական ժամանակաշրջանի հետ, այդ թվում, ինչպես տե-
սանք, դարերով գոյություն ունեցող փոքրամասնությունների արտոնյալ կարգա-
վիճակը: Աս տեղի ունեցավ ավելի խոշոր փոփոխությունների շրջանակում, սա-
կայն թերևս դրանք եզիպտոսի բնակչության շրջանում առավել ծանր էին ընկալ-
վում փոքրամասնությունների կողմից, որոնք բազմամիլիոն մուսուլմանական
երկրում իրենց գոյությունը պաշտպանելու համար զգում էին հատուկ ուշադրու-
թյան կարիք: Այն ինչ ղպտիները մինչհեղափոխական շրջանում վայելում էին և
պետք է եզրակացնել, դարձել էր նրանց կյանքի անբաժանելի մասը:

Այս ամենին գալիս էին զուժարկվելու իսլամական և արաբականացման
տրամադրությունների աճը, Իսրայելի հետ վարվող շարունակական պատերազմ-
ները, տնտեսական դժվարությունները: Պատահական չէ, որ պատմության մեջ ա-
ռաջին անգամ լինելով ղպտիները սկսեցին մեծ թվերով գաղթել եզիպտոսից:
1962-1977 թթ. ընթացքում շուրջ 150.000 ղպտիներ հաստատվեցին հիմնականում
ԱՄՆ-ում, Կանադայում և Ավստրալիայում³: Պետք է նշել, որ նույն ժամանակա-
հատվածում եզիպտոսում թվաքանակով խիստ կրճատվեցին կամ դադարեցին
գոյություն ունենալ մի շարք համայնքներ, որոնք բավական երկար ժամանակ
այստեղ հաստատված լինելով իրենց առանձնահատուկ տեղն ունեին հասարա-

¹ Wakin Edward, p. 27.

² Ibid.

³ Karas Shawkey F., *The Copts Since The Arab Invasion: Strangers in Their Own Land*, Jersey City, 1985.

կության մեջ: Ինչ վերաբերում է դպտիներին, ապա նրանց մեծ մասը մնաց երկրում: Դպտիները եզիպտոսի այլ փոքրամասնություններից տարբերվում են նրանով, որ նրանք բնակվում էին իրենց հայրենիքում: Ավելին, նրանք հավատացած են, որ հանդիսանում են հին եզիպտացիների ուղղակի հետնորդները ու հպարտանում են թե՛ դրանով, թե՛ քրիստոնեական հարուստ պատմությամբ: Դպտիները կապված են և անկեղծորեն նվիրված իրենց հայրենիքին և չեն պատկերացնում իրենց կեցությունը եզիպտոսի սահմաններից դուրս: Թերևս հենց այստեղ պտջ է փնտրել դպտիական համայնքի գոյատևման գաղտնիքը՝ կրոնը և սերը հայրենիքի նկատմամբ:

ՎԱՐՐԱՄ ԲԱԼԱՅԱՆ

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԱՂՐԵՅՁԱՆԻ ԳԱԳՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԱՐՅԱՆԱՎՅՈՒԹՅԱՆ ԳԱՅՔԱՐԸ ԼՂԻՄ-Ը ՀՆՍԿԻՆ ՎԵՐԱՍԻԱՎՈՐԵԼՈՒ ՎԵՍԱՐ (1923-1988թթ.)

ԼՂԻՄ կազմավորման հենց սկզբից, Աղրբեջանի ղեկավարությունը կոպտորեն ոտնահարել է ԼՂԻՄ հայ բնակչության իրավունքներն ու շահերը: Դա արտահայտվել է մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացումն արհեստականորեն կասեցնելու, ԼՂԻՄ-ի Աղրբեջանի հումքային կցուկը դարձնելու, ԼՂԻՄ-ի և իր իսկ միութենական հանրապետության միջև արտադրանքի ոչ համարժեք փոխանակում իրականացնելու, ԼՂԻՄ-ը Նախիջևանի օրինակով հայազրկելու նպատակով ժողովրդագրական ակտիվ էքսպանսիա վարելու, հայազգի բնակչության նկատմամբ խտրական կադրային քաղաքականություն վարելու, ԼՂԻՄ-ին հարող հայկական շրջանների վարչա-տարածքային կառուցվածքը մասնակիորեն վերափոխելու, հայոց լեզուն և մշակույթը սահմանափակելու, հայկական հուշարձանները և մշակութային արժեքները ոչնչացնելու և դրանք յուրացնելու փորձերի մեջ:

Մարզը զրկված էր ամեն տեսակ տնտեսական ինքնուրույնությունից: Գործնականորեն վերացված էին բոլոր կապերը Չայաստանի հետ: Խորհրդային Աղրբեջանի ղեկավարությունը զիտակցելով, որ բռնակցված տարածքներում հայ ազգաբնակչությունը չի հաշտվի ստեղծված իրավիճակի հետ, սկսեց միջոցներ ձեռնարկել այդ տարածքների ժողովրդագրական վիճակը փոփոխությունների ենթարկելու ուղղությամբ: Աղրբեջանի քաղաքական ղեկավարությունը հասկանում էր, որ առաջին հերթին անհրաժեշտ է վերացնել անմիջական սահմանը Չայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև: Դա անշրջելի դարձնելու նպատակով խորհրդային Աղրբեջանի ղեկավարությունը շարունակեց շահ Աբասի ժամանակներից սկսած Արաքսի ափերից մինչև Ջերմուկի փեշերը մահմեդական ցեղերով բնակեցնելու քաղաքականությունը: Այդ նպատակով Աղրբեջանի Կ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության 1923թ. հուլիսի 16-ի նիստում որոշվեց «ցրդերի զբաղեցրած տարածքից կազմել Զուրդիստանի գավառը»¹: Դրա հիման վրա 1923թ. օգոստոսի 6-ին խորհրդային Աղրբեջանի կառավարության որոշմամբ

¹ К. история образования Негорно-Карабахской области Азербайджанской ССР 1918-1925. Документы и материалы, Баку, 1989, стр.149.